

код екземпляра

1163

40-50

112-115

8522g

Национальна юридична академія
України ім. Ярослава Мудрого
БІБЛІОТЕКА
ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ №1
вул. Пушкінська, 77

ВІСНИК
АКАДЕМІЇ ПРАВОВИХ НАУК
УКРАЇНИ

№ 2 (13)
Заснований у 1993 р.

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ
УКРАЇНИ ім. Ярослава Мудрого
БІБЛІОТЕКА
ЧИТАЛЬНИЙ ЗАЛ №2
вул. Пушкінська, 77 (104-93-51)

Харків
«Право»
1998

НА ПОЧАТКУ ТВОРЧОГО ШЛЯХУ

I. ВЕТУХОВА (НЮА України)

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗМІСТ ПРИНЦИПУ ПІДВИЩЕНОЇ ОХОРОНИ ПРАЦІ ЖІНОК, ЯКІ МАЮТЬ ДІТЕЙ, ЯК СУБ'ЄКТА ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Рівень свободи, рівності та правової захищеності жінок, які мають дітей, в суспільному виробництві може бути виражений передусім у принципі трудового права України, який характеризується як підвищена охорона їх праці в суспільних відносинах.

Принцип підвищеної охорони праці жінок, які мають дітей і поєднують материнство з трудовою діяльністю, в літературі з трудового права ще не виділявся і тому його дослідження в такому аспекті ще не здійснювалося. Питання правового регулювання праці жінок, які мають дітей, в різні періоди як в колишньому СРСР, так і в сучасній Україні аналізувалися в інших напрямках. Так, одні автори зупинялися на загальних питаннях правового регулювання праці жінок, які мають дітей, в суспільному виробництві¹; другі торкалися окремих сторін такого регулювання².

Аналіз правового принципу підвищеної охорони праці жінок, які мають дітей, на сучасному етапі розвитку нашої держави обумовлений низкою обставин.

По-перше, на конституційному рівні закріплена нова система особистих, соціально-економічних та політичних прав жінок, які мають дітей. Конституція України не тільки проголошує рівність чоловіків і жінок, а й забезпечує їй наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці на винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою сім'ї, дитинства, материнства і батьківства (ст.ст. 24, 51). Реалізація цих положень має велике значення для розв'язання демогра-

¹ Див., наприклад: Юк З. П. Научно-технический прогресс и труд женщины. Минск, 1981; Шенгулина Н. Н. Конституция СССР и развитие законодательства о труде женщин // Сов. гос-во и право. 1978. № 6.

² Див., наприклад: Карасина Н. И. Охрана труда женщины в СССР и зарубежных странах: Обзор. М., 1975; Хафизов Г. Дифференциация правового регулирования труда женщины // Укрепление законности и правопорядка в период развитого социализма. Душанбе, 1976; Азарова Е. Г. Защита прав и интересов труженицы-матери. М., 1983.

фічної ситуації та забезпечення стабільності в суспільстві. Немаловажним є й те, що у Конституції України уперше закріплюються невідчужувані права людини, які випливають з її природи, такі як право на життя, на особисту недоторканість, повагу до гідності, на невтручання в особисте життя та ін. Причому при закріпленні цих прав ураховані положення про захист даних прав у міжнародних пактах і документах.

По-друге, з'ясування правового принципу підвищеної охорони праці жінок, які мають дітей, його сутності та соціального призначення послужить базою для цілеспрямованої нормотворчої діяльності, яка в нових соціально-економічних умовах мусить забезпечувати оптимальне співвідношення централізованого, локального та індивідуально-договірного методів регулювання праці жінок, які мають дітей, а також чітко сполучати єдність і диференціацію такого регулювання.

По-третє, пізнання цього принципу є важливим для правозастосовної практики, бо він забезпечуватиме правильне застосування законодавства, що регулює працю жінок, які мають дітей, тлумачення норм чинного законодавства, особливо при усуненні прогалин в законодавстві та колізіях в разі застосування централізованих, локальних норм права та індивідуальних угод².

До нашого завдання не входять обґрунтування, класифікація та характеристика усіх принципів трудового права України в цілому, бо це є темою самостійного дослідження. Проте в межах даної статті, тобто з метою обґрунтування принципу підвищеної охорони праці жінок, які мають дітей, вважаємо за необхідне зупинитися на деяких загальнотеоретичних питаннях вчення про принципи права взагалі і принципи трудового права зокрема.

Основні питання принципів права, їх обумовленість, призначення, дефініція, система та ін. були і залишаються предметом дослідження багатьох вчених, які займаються проблемами як загальної теорії права³, так і теорії галузевих

¹ Див.: Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщины (1979 г.) // Международная защита прав и свобод человека. М., 1990.

² Див.: Закон і бізнес. 1994. № 42. 19 жовт.; Вісн. Верхов. Суду України 1997. 1 бер. С. 25—30.

³ Див.: Александров Н. Г. Социалистические принципы советского права // Сов. гос-во и право. 1957. № 11. С. 16—29; Алексеев С. С. Проблемы теории права. Свердловск, 12972. Т. 1. С. 102—111; Васильева А. М. О правовых идеях-принципах // Сов. гос-во и право. 1975. № 3. С. 11—18 та ін.

наук¹, в тому числі теорії трудового права².

Так, В. Прокопенко та В. Венедіктов відзначають, що принцип трудового права — це керівна ідея³.

О. Смірнов розкриває це поняття через такі його характеристики, як економіко-політична обумовленість, спільність змісту, цільова і предметна спрямованість, державна нормативність, системність та стабільність⁴.

В. Андреев підкреслює як атрибут принципів права властивість визначати загальну спрямованість і зміст правового регулювання⁵. Іноді зазначається, що в принципах відбивається не весь зміст права, а лише його істотні риси⁶.

Р. Лівшиць, В. Нікітінський⁷, О. Процевський⁸ вважають, що принципи можуть виявляти й риси методу правового регулювання.

Не заперечуючи теоретичної значущості наведених висловлювань про поняття принципів і стверджуючи, що в трудовому праві існує принцип підвищеної охорони праці жінок, які мають дітей, вважаємо, що під цим поняттям слід розуміти не тільки соціально-економічну політику в галузі зайнятості даної категорії громадян в суспільному виробництві, не соціально-економічні, політичні та правові ідеї щодо неї, а судження законодавця про головне, істотне у зайнятості

¹ Див.: *Басин Ю. Г.* Принципы советского жилищного права//Правоведение. 1961. № 4. С. 82—91; *Семенов В. С.* Принципы советского социалистического общенародного права//Там же. 1964. № 1. С. 16—26; *Якуб М. Л.* О понятии принципа уголовного права и уголовного процесса//Там же. 1976. № 1. С. 56—64 та ін.

² Див.: *Прокопенко В. И.* Основные принципы советского трудового права. К., 1969; *Пашерстник А. Е.* О сфере действия и принципах советского трудового права//Сов. гос-во и право. 1957. № 10. С. 92—103; *Уржинский К. П.* К вопросу о принципах правового регулирования общественных отношений//Правоведение. 1968. № 3. С. 123—126; *Смирнов О. В.* Основные принципы советского трудового права. Воронеж, 1970; *Паиков А. С., Смирнов О. В.* Основные принципы советского трудового права//Вест. ЛГУ. Сер. экономика, философия, право. 1971. № 23. Вып. 4. С. 110—124; *Лившиц Р. З., Никитинский В. И.* Принципы советского трудового права//Сов. гос-во и право. 1974. № 8. С. 31—39; *Смирнов О. В.* Основные принципы советского трудового права. М., 1977 та ін.

³ Див.: *Прокопенко В. И.* Указ. праця. С. 7; *Венедиктов В. С.* Трудовое право Украины (общая часть). Х., 1994. С. 17.

⁴ Див.: *Смирнов О. В.* Основные принципы советского трудового права. М., 1977. С. 43—44.

⁵ Див.: *Андреев В. С.* О предмете и основных принципах советского трудового права//Вопросы трудового права на современном этапе. М., 1967. С. 28—31.

⁶ Див.: *Александров Н. Г., Зайкин А. Д.* Труд и право. М., 1973. С. 25.

⁷ Див.: *Лившиц Р. З., Никитинский В. И.* Указ. праця. С. 33.

⁸ Див.: *Процевский А. И.* Метод правового регулирования трудовых отношений. М., 1972. С. 108—109, 112—121, 138.

і умовах праці жінок, які мають дітей, котре закріплено в нормах права¹.

Соціально-економічна політика держави в галузі жіночої зайнятості, яка знайшла свій вираз в певних програмних документах України, істотно впливає на формування правового принципу охорони праці². Отже, соціально-економічні та політичні програми держави визначають майбутнє правової системи, а принципи відбивають чинне законодавство. Тому ми не поділяємо думки тих вчених, які вважають, що принципи права перебувають не в нормах права, а в сфері правосвідомості.

Принципи підвищеної охорони праці жінок, які мають дітей, не може бути зведений до їх основних прав, закріплених в КЗпП України, ні до їх суб'єктивних прав у конкретних трудових чи інших правовідносинах. Основні права і суб'єктивні права жінок, які мають дітей,— галузь конкретного правоволодіння і правокористування ними.

В науці трудового права був період, коли формою існування принципів трудового права вважалися основні права і обов'язки працівників. Такої точки зору в той час дотримувалися М. Александров, Р. Лівшиць, В. Андреев, В. Нікітінський та ін. І тільки О. Смірнов, а згодом й Л. Бугров обґрунтували, що основні права і обов'язки працівників не можуть бути принципами трудового права³.

Дійсно, принцип підвищеної охорони праці жінок, які мають дітей, як головне, істотне судження законодавця у праві завжди пов'язаний з нерозривним сполученням прав і обов'язків суб'єктів трудового права в цілому і суб'єктів трудових правовідносин зокрема. Проте він не може бути зведений

¹ Див.: *Бугров Л. Ю.* Свобода труда и свобода трудового договора в СССР (юридический аспект). Красноярск, 1984. С. 51.

² Див., напр.: *Довгострокова* програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства//ЗП Уряду України. 1992. № 8. Ст. 204; *Національна програма планування сім'ї*//Там же. 1996. № 2. Ст. 37; *Постанова Кабінету Міністрів України «Про програму звільнення жінок з виробництв, пов'язаних з важкою працею та шкідливими умовами, а також обмеження використання їх праці в нічний час на 1996—1998 роки»*//Там же. № 10. Ст. 277; *Національна програма «Діти України»*//Бюл. законодавства і юрид. практики України. 1997. № 5. С. 190—212; *Про затвердження Національного плану дій на 1997—2000 роки щодо поліпшення становища жінок і підвищення їх ролі у суспільстві: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 вересня 1997 р.*//База даних НЮА України ім. Ярослава Мудрого; *Декларація про загальні принципи державної політики щодо сім'ї та жінок (підготовлена Міністерством України у справах сім'ї та молоді і передана у Верховну Раду)* та ін.

³ Див.: *Смирнов О. В.* Основные принципы советского трудового права. М., 1977; *Бугров Л. Ю.* Проблемы свободы труда в трудовом праве России. Пермь, 1992. С. 59—61.

лише до основних прав і обов'язків жінок, які мають дітей, оскільки при цьому осторонь залишаються права і обов'язки інших суб'єктів трудового права, а саме: права і обов'язки органів служби зайнятості, підприємств, установ і організацій, трудових колективів і профспілкових організацій, органів по розгляду трудових спорів, органів, що здійснюють контроль і нагляд за правильним застосуванням праці жінок, які мають дітей. Саме принцип підвищеної охорони праці спрямований до цих суб'єктів як практичних гарантів його втілення в життя.

Отже, принцип підвищеної охорони праці жінок, які мають дітей, мусить знайти таку форму вираження, котра дозволить урахувати права і обов'язки усіх суб'єктів відносно, що входять в предмет трудового права.

Із загальної теорії права відомо, що правотворчість використовує різні способи (форми) фіксації принципів: текстуальний, смисловий та змішаний. Перший з них означає формування принципів безпосередньо в тексті правових норм; другий — виведення їх із смислу відповідних норм; третій — містить у собі елементи названих способів. Принципи, встановлені законодавцем в певній правовій формі, і переважання їх в законодавстві свідчать на користь досконалості законодавства. На жаль, наше трудове законодавство, навпаки, обмежується встановленням окремих норм і не дає загальних начал правового регулювання праці взагалі і праці жінок, які мають дітей, зокрема. Тому встановлення принципів — завдання теоретичної та практичної юриспруденції.

Принцип підвищеної охорони праці жінок, які мають дітей, хоча і не одержав зараз легального визначення в конкретному кодифікаційному нормативному акті, в тому числі КЗпП України, але його істотні властивості (ознаки) можуть бути виявлені при аналізі великої групи норм трудового законодавства, зосереджених головним чином в інститутах трудового права (трудоий договір, порядок його зміни та припинення, робочий час та час відпочинку, нормування праці, охорона праці та ін.).

Аналіз цих норм дає підстави для висновку, що підвищена охорона праці жінок, які мають дітей, як принцип трудового права характеризується такими рисами (ознаками), як:

— гуманізм і утвердження в свідомості усіх суб'єктів трудового права об'єктивної необхідності участі жінок, які мають дітей, в суспільному виробництві, невідворотність такої участі;

— забезпечення високого рівня правового регулювання в галузі зайнятості, професійної підготовки та перепідготовки з метою реального забезпечення конституційної рівності

прав з чоловіками в одержанні освіти, професійної підготовки, роботи, просуванні по службі;

— встановлення додаткових гарантій, котрі забезпечують реалізацію жінками, які мають дітей, право на працю;

— забезпечення можливості за бажанням жінок, які мають дітей, змінювати умови праці з урахуванням виконання ними материнської функції;

— закріплення права на встановлення пільгових режимів робочого часу;

— встановлення спеціального посиленого нагляду і контролю за додержанням санітарно-гігієнічних норм, правил охорони праці та здоров'я, які здійснюються незалежними спеціальними уповноваженими на це державними органами, профспілковими органами;

— надання підприємствам права встановлювати додаткові пільги для жінок, які мають дітей, за рахунок власних коштів;

— встановлення підвищеної гарантованості правового зв'язку трудових прав жінок, які мають дітей: заборона звільняти вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (до шести років — ч. 2 ст. 179 КЗпП України), одиноких матерів при наявності дитини віком до чотирнадцяти років або дитини інваліда з ініціативи власника або уповноваженого ним органу незалежно від виду трудового договору;

— поширення пільг, пов'язаних з материнством, не тільки на жінок, які мають дітей і перебувають у правових правовідносинах, а й на жінок, які мають дітей і реалізували своє право на труд в іншій правовій формі, наприклад, на жінок-матерів рядового і керівного складу органів внутрішніх справ, жінок-військовослужбовців та ін.;

— створення різних жіночих організацій та об'єднань з метою захисту прав жінок, які мають дітей;

— поширення пільг і гарантій по вихованню і нагляду за дітьми на осіб, які не є батьками дітей;

— встановлення трудового захисту прав жінок, які мають дітей, в разі відмови їм в прийнятті на роботу з мотивів вагітності або наявності малолітніх дітей, зменшення їм заробітної плати з тих же мотивів.

Таким чином, принцип підвищеної охорони праці жінок, які мають дітей, — це обумовлене соціально-економічними і демографічними законами розвитку суспільства, а також його морально-етичними уявленнями про роль сім'ї в ньому і прямо закріплене в нормах права основоположне суцільне законодавця про істотне, головне в правовому регулюванні усіх форм та видів найманої праці жінок, які мають дітей, її організації та управління.